

ТАБИЙ LANDSHAFT

*Hayitova Onaxon Abdirim qizi**Urganch Davlat Universiteti.Tabiiy fanlar fakulteti 201 guruh*

Annotatsiya: Maqolada tabiiy landshaft – bu ma’lum bir joy iqlimi, relyefi, o’simliklari va tuproq qatlami xarakterlarini yagona garmonik yaxlitligi sifatida, yerning ma’lum mintaqalarida takrorlanuvchan birlashuvi haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: tabiiy, antropogen ,majmualar, geoma, biokosli, biota, komponentlar, organomineral, litogen, moddiy, energetik, axborot.

Kirish: Yer – O‘zbekiston Respublikasining milliy boyligi, davlat mulkidir. Rasmiy ma’lumotlarga qaraganda, O‘zbekistonning umumiy yer maydoni 2018 yilning 1 yanvar holatiga 44892,4 ming gektarni tashkil etadi. Ushbu maydonlarning yarmiga yaqinini, ya’ni 45,3 foizini asosiy yer toifalaridan biri hisoblangan qishloq xo‘jaligi yer maydonlari tashkil etadi. Ma’lumki, qishloq xo‘jaligi insonlar uchun oziq-ovqat, sanoat uchun esa xom-ashyo yetishtiradi. Shunday ekan, mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanish samaradorligini oshirish, shuningdek yer mulkdorlari va ijarachilarining qishloq xo‘jaligi yerlaridan intensiv foydalanishga investitsiya kiritish, yerlar unumdorligini saqlash va oshirish, umuman yerlarning resurs sifatidagi funksiyasini yanada kuchaytirish imkoniyatlarini yaratish bugungi bozor munosabatlarining muhim bo‘g‘inini tashkil etadi.

Asosiy qism: Tabiiy landshaft – bu ma’lum bir joy iqlimi, relyefi, o’simliklari va tuproq qatlami xarakterlarini yagona garmonik yaxlitligi sifatida, yerning ma’lum mintaqalarida takrorlanuvchan birlashuvidir. Bunday birlashuvning qonuniyatlarini o‘rganuvchi fan – bu landshaftshunoslikdir. U yerning landshaftli qobig‘i hamda uning tabiiy elementlari (tabiiy-hududiy va tabiiy-antropogen majmualar) to‘g‘risidagi fandir. “Landshaftli qobiq” tushunchasi bilan bir qatorda klassik landshaftshunoslikda tabiiy-hududiy majmua (THM) va landshaft tushunchalari ham asosiy o‘rinni egalladilar.

THM o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan tabiiy komponentlar (miyogen asoslar, havo iqlimi, suv, tuproq, o‘simlik dunyosi va hayvonot dunyosi) ning turli darajalaridagi hududiy birikmalar shaklidagi jamlanmasi sifatida aniqlanadi. Bugungi kunga qadar “landshaft” tushunchasi turlicha talqin qilinadi. Asosiysi, turlicha qoidalarni o‘ziga jamlagan holda landshaftni tabiat bilan uyg‘unligi, bir butunligi, shuningdek landshaftni yerning landshaftli qobig‘ini tarkibiy elementi sifatida tushunishdir.

Landshaftlar kenglikda yoki ma’lum bir makonda qonuniy tarzda birlashgani holda fizik-geografik proinsiyalar va mamlakatlar, landshaftli viloyatlar kabi yirik

физик-географик tizimlarni vujudga keltiradilar. O‘z navbatida landshaftlarning o‘zi bir necha mayda tarkibiy elementlardan – lokal o‘lchamli THM lardan tashkil topgan. Tabiiy hududiy majmualar(geotizimlar)ning asosiy tarkibiy qismlari – bu modda almashinuvi, energiyalar, axborotlarning o‘zaro bog‘liq jarayonlari sifatidagi tabiiy komponentlardir. Bugungi kunda ularni uchta kichik tizimlargaguruhlash qabul qilingan:

- geoma – noorganik tabiiy komponentlar: litogen asoslar(er qobig‘ining ustki qismi va yer sirtining relyefi), yer atrofidagi havo massasi, tabiiy suvlar;
- biota – o‘simlik va hayvonot dunyosi;
- tuproq-oraliq yoki biokosli(organomineral) kichik tizim.

Har bir komponent o‘ziga xos xususiyatlarga egadir. Odatda moddiy, energetik, axborotli alohida-alohida ajratiladi.

Geografik qobiqni tashkil etuvchi va uning rivojlanishini ta‘minlovchi geosferalarning o‘zaro tasiri va aloqadorligi asosida uning komponentlari va qismlari orasida ro‘y beradigan modda va energiya almashinishi yotadi. Bu almashinish moddaning aylanishi (masalan: suvning aylanishi, kimyoviy unsurlarning aylanishi, biologik aylanish kabilar) shaklida bo‘ladi.

Amaliy landshaftshunoslik uchun zarur malumotlarning yana biri bu umumilmiy landshaft xaritasida aks ettirilgan har bir landshaft majmuani har tomonlama yoritib bora oladigan ta‘rifdir. Masalan, qishloq xo‘jaligi maqsadlarida bir turdagi ma‘lumotlar kerak bo‘lsa, shaharsozlik nuqtai-nazaridan esa boshqa turdagi ma‘lumotlar zarur bo‘ladi. Bunday ma‘lumotlarni to‘g‘ri va oqilona ajratib olish bilish ishning natijalariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir etadi. Boshqacharoq qilib aytganda, qishloq xo‘jaligi maqsadlarida ham shaharsozlik yoki boshqa maqsadlarda ham joyning iqlimi, tog‘ jinslari, relyefi, tuprog‘i, suv rejimi kabilarni hisobga olish kerak bo‘ladi. Ammo qishloq xo‘jaligi maqsadlarida iqlim yoki tuproqning ayrim xususiyatlarini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlar tahlil qilinsa, shaharsozlik bilan shug‘ullanuvchi muhandis uchun esa boshqa xususiyatlarni aks ettiruvchi ko‘rsatkichlar ko‘proq ahamiyat kasb etadi.

Landshaftlarga taaluqli ma‘lumotlarni amaliyotga tadbiiq qilish jarayonida landshaftlarning ma‘lum bir maqsadni ko‘zlagan holda guruhlarga birlashtirish, ya‘ni landshaft turlarini aniqlash zaruriyati tug‘iladi. Ularni xalq xo‘jaligining u yoki bu tarmog‘ini rivojlantirish maqsadlaridan kelib chiqqan holda inson tomonidan amalga oshiriladigan tadbii (inshoot kurilish, melioratsiya, agrotexnika va hokazo)largaqa a‘sir ko‘rsatishiga qarab ayrim guruhlarga birlashtirish landshaftlarni amaliy jihatidan baholashni osonlashtiradi.

Xalq xo‘jaligining u yoki bu tarmog‘ini rivojlantirish maqsadlaridagi tavsifnomalarni ishlab chiqishda, albatta landshaftlarning tabiiy rivojlanishi davomida ro‘y berishi mumkin bo‘lgan o‘zgarishlar va insonning xo‘jalik faoliyati natijasida yuz

beradigan o'zgarishlar inobatga olinishi kerak. Bunday o'zgarishlarnng bo'lishi yoki bo'lmasligini oldindan ko'ra bilish (prognozlash) amaliy landshaftshunoslikning muhim masalalaridan biridir. Landshaftlarni iqtisodiyotning yoki bu tarmog'ini rivojlantirish maqsadlarida baholash amaliy landshaftshunoslikning yo'nalishidir. Shuning uchun landshaftlarni baholash muammosi amaliy landshaftshunoslikning shu kundagi asosiy muammolaridan biri hisoblanadi. Landshaftlarni u yoki bu maqsad uchun baholashning asosiy mazmuni kishilik jamiyatining u yoki bu talablaridan kelib chiqqan holda landshaftlarning yaroqliligini, qulay yoki noqulayligini aniqlab berishdan iboratdir. Shu jihatdan tabiiy majmualarni baholashning uch jixati aniq bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, O'zbekiston, 2016.
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahliliy, qat'iy taritib- intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent, O'zbekiston, 2017.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligini garovi. Toshkent, O'zbekiston, 2017.
4. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. T., O'zbekiston, 2017. «Gazeta. uz»
5. Avezboev S.A., Volkov S.N. Yer tuzishni loyihalash (darslik). Toshkent, "Yangi asr avlodi", 2004.
6. Волков С.Н. Землеустройство (учебник). М., Государственный университет по землеустройству, 2013
7. Кузиев Р., Сектеменко Е.В. "Почвы Узбекистана", Учебное пособие. Т: Университет. 2012 г.